

Աննա Վարդապետյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազ,
Երևանի պետական համալսարանի
քրեական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

**ՄԱՐԴՈՒ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԵՎԳԵՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐԻ
ՔՐԵԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԲԻՌԲԺՇԿԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ
ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՉԱՆՈՒՄ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածը վերաբերում է ՀՀ նախկին և գործող քրեական օրենսգրքերի այն հոդվածների վերլուծությանը, որոնք քրեականացում են եվգենիկական փորձերը՝ ուղղված մարդու լավասերմանը (սելեկցիային): Հոդվածն ուղղված է նաև «եվգենիկայի» պատմական զարգացումների, տարբեր ժամանակաշրջաններում «եվգենիկայի» առնչությամբ եղած հակասական մոտեցումների ուսումնասիրությանը, ինչպես նաև եվգենիկայի վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի և Հայաստանի Հանրապետության ներքին իրավական ակտերով նախատեսված կարգավորումների վերլուծությանը:

Գենետիկայի ոլորտում տեխնոլոգիական զարգացումը հանգեցրեց նոր եվգենիկայի հայեցակարգի ստեղծմանը, ինչի արդյունքում տեղի ունեցան բազմաթիվ քննարկումներ՝ հիմնականում կապված հին եվգենիկայի շարունակականության հետ: Տարբերությունների կամ նմանությունների հաստատումը հին եվգենիկայի և նոր եվգենիկայի տարբեր սահմանումների հետ հստակ պատկերացում չի տալիս այն մասին, թե որ վարքագծերն են հակասում հիմնական արժեքներին, որոնք պետք է պաշտպանվեն պետական մակարդակով: Սույն հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա հեղինակն առաջարկում է փոփոխություն կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածում:

Հիմնաբառեր- եվգենիկա, պոզիտիվ և նեգատիվ եվգենիկա, էմբրիոն, ֆետուս, կլոնավորում, ստերիլիզացիա, սելեկցիա, գենոմ, բիոբժշկություն, եվգենիկայի վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթեր, վերարտադրողականություն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 01.06.2023 թ., գրախոսվել է 09.06.2023 թ.:

Ներածություն

... «Արդյո՞ք Աստված մեր գեներում է»²

հարցադրումն առաջին անգամ ինձ ստիպեց մտածել, որ մարդու գենոմի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների ու դրա հետ կապված փորձարկումների խորքային, հանախ չգիտակցված նպատակը Արարչի փնտրտությունն են, Ստեղծագործության միջոցով Արարչին ճանաչելու ձգտումը ...

2003 թ. ապրիլի 18-ին ընդունված և 2022 թ. հուլիսի 1-ին ուժը կորցրած ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Նախկին քրեական օրենսգրք) 127.1-րդ հոդվածը պատասխանատվություն էր նախատեսում եվգենիկական փորձերի իրականացման համար: Նախկին քրեական օրենսգրքում հոդվածը լրացվել էր 2018 թվականի մարտի 21-ին թիվ ՀՕ-161-Ն օրենքով: Լրացման հիմնավորումը 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեի հիման վրա ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններն էին: Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության 25-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում արգելվում են եվգենիկական փորձերը, մարդու օրգաններն ու հյուսվածքները շահույթի աղբյուր դարձնելը, մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը: Լրացման վերոնշյալ հիմնավորման մեջ արձանագրված է, որ եվգենիկական փորձերի իրականացման համար պատասխանատվության մասով ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից կատարված՝ օտարերկրյա պետությունների օրենսդրությունների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է հետևյալը. Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքին ուղղակիորեն նշում է նման արարքի արգելված լինելը հետևյալ ձևակերպմամբ. «Եվգենիկական փորձերը՝ ուղղված մարդու լավասերման կազմակերպմանը (...): Արարքը պատժվում է 30 տարի ազատազրկմամբ և 7,5 միլիոն եվրոյի չափով տուգանքով: Մի շարք երկրների քրեական օրենսգրքերում կան փոքր-ինչ այլ ձևակերպումներ. այսպես Լիտվայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում սահմանված է. «Արգելված կենսաբժշկական փորձերի իրականացումը մարդու սաղմի կամ մարդու ներգրավմամբ, առաջացնում է որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկում, տուգանք կամ ազատազրկում մինչև երկու տարի ժամկետով»: Իսպանիայի Թագավորության քրեական օրենսգրքում սահմանված է. «Կլոնավորման միջոցով նույնական մարդկանց ստեղծումը կամ այլ գործընթացների իրականացումը՝ ուղղված ռասայական սեղեկցիային, պատժվում է ազատազրկմամբ 1-5 տարի ժամկետով կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու, կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկմամբ վեցից տասը տարի ժամկետով», Ֆին-

² Ամբողջական հոդվածը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,995465,00.html>

լանդիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի համաձայն. «Գենետիկ ժառանգականությանն ուղղված ապօրինի միջամտությունները, մարդու, մարդու սաղմի ամբողջականության դեմ ուղղված գիտական փորձերի իրականացումը, որոնք նպատակ ունեն (...) սաղմերի միախառնմամբ ստեղծել մարդկային սերունդ (...) պատժվում է տուգանքով կամ ազատազրկմամբ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով» (աղբյուրը՝ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>):

Նախկին քրեական օրենսգրքում կատարված վերոնշյալ փոփոխությունների նախագծերը մշակելիս հաշվի էր առնվել առավելապես Ֆրանսիայի Հանրապետության փորձը³:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում մարդու վերարտադրողական կլոնավորման կամ եվգենիկական փորձերի համար: Հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը մահացած կամ կենդանի մարդու՝ արհեստական ճանապարհով գենետիկորեն նմանատիպը ստեղծելուն ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելն է, իսկ եվգենիկական փորձերը մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելն է: Հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերում ամրագրված են հանցակազմի ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները:

Ինչպես գործող, այնպես էլ նախկին քրեական օրենսգրքերի վերլուծությունից բխում է, որ եվգենիկական փորձերի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածները շարադրված են բլանկետային դիսպոզիցիաներով և այդ հոդվածների մեկնաբանության համար առանցքային նշանակություն ունի «մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված գործողություն» ձևակերպման համակարգային վերլուծությունը, քանի որ «եվգենիկական փորձ» հասկացությունը ինչպես գործող, այնպես էլ նախկին քրեական օրենսգրքերում բացահայտված է հենց «սելեկցիա (լավասերում)» եզրույթի միջոցով:

Նախքան քրեաիրավական վերլուծությունը, սակայն, կարծում ենք անհրաժեշտ է անդրադառնալ և համառոտ պարզաբանել «եվգենիկա» հասկացությունը, ինչպես նաև վերլուծել եվգենիկայի սահմանների վերաբերյալ ժամանակակից ընկալումներն ամրագրող միջազգային փաստաթղթերը:

«Եվգենիկա» հասկացության «հին» և «նոր» ընկալումները

«Եվգենիկա» հասկացության պատմական զարգացումը մի քանի փուլ է անցել. սաղմնավորվելով որպես իդեալիստական հայեցակարգ՝ եվգենիկան նենգափոխվել է ռասայի «հիգիենայի» վերաբերյալ նացիստական ծրագրով և խոցելի ու «ցածրակարգ» ռասայի ներկայացուցիչների ստերիլիզացիայի՝ ամերիկյան մո-

³ Նախագիծը և հիմնավորումը հասանելի են հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.e-draft.am/projects/322>

տեցումներով: Այս նենգափոխումները հանգեցրել են եվգենիկայի վերաբերյալ բացառապես բացասական ընկալումների, սակայն նախքան նենգափոխումների մասին խոսելը՝ համառոտ անդրադառնանք հասկացության ծագումնաբանությանն ու հիմնական բովանդակությանը:

«Եվգենիկա» հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է 1883 թվականին Ֆրենսիս Գալթոնի կողմից, որը հունարենից թարգմանաբար նշանակում է բարձր ծագում, արժանապատիվ ժառանգականություն ունեցող: Գալթոնի ուսումնասիրությունների առանցքում պոզիտիվ եվգենիկան էր, որի նպատակը բարձր որակներով օժտված անհատների ձևավորումն էր հասարակության ամենաշնորհալի անդամների վերարտադրողականության անհին նպաստելու միջոցով⁴:

«Եվգենիկա» հասկացության «հին» ընկալումներում այս հասկացությունը երկշերտ է՝ պոզիտիվ և նեգատիվ: Պոզիտիվ եվգենիկան ենթադրում է մարդու դրական, ցանկալի բնութագրիչ առանձնահատկությունների տարածում⁵: Նեգատիվ եվգենիկան ենթադրում է մարդու սոցիալապես անցանկալի գեների տարածման նվազեցում⁶: 20-րդ դարի սկզբին նեգատիվ եվգենիկան տարբեր օրենսդրական կարգավորումների միջոցով տարածվեց բազմաթիվ երկրներում. հիմնական գաղափարախոսությունն այն էր, որ մարդկանց որոշակի խմբեր «սոցիալապես ոչ ադեկվատ» են և կազմում են տվյալ հասարակությանը ոչ հարիր միավոր (օրինակ՝ տկարամիտ անձինք, հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձինք, հանցագործները, էպիլեպսիայով տառապող անձինք, թմրամիջոցային կախվածություն ունեցող անձինք, կույրերը, համբերը և այլն)⁷: Նման մոտեցումները տարբեր դրսևորումներ են ունեցել՝ կախված այն հանգամանքից, թե ինչ հնարավոր վտանգ են տեսել վերոնշյալ խմբերի մեջ մտնող անձանցից. Դանիայում և Շվեյցարիայում, մասնավորապես, օրենքներ են ընդունվել, որոնք թեն հիմնված չէին ռասայական գերակայության գաղափարի վրա, սակայն դրանցում ամրագրված էր, օրինակ, հոգեկան և սեռական շեղումների դեպքում որոշ միջոցառումների իրականացումը⁸: Շվեդիայում 1934-1976 թվականների ընթացքում մոտավորապես 20.000 մարդ հարկադրաբար ստերիլիզացիայի է ենթարկվել՝ մտավոր հետամնացության, տեսողության խանգարումների և սեռական շեղում-

⁴ Տե՛ս Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջեր 3-4:

⁵ Տե՛ս Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3), էջեր 241-242:

⁶ Տե՛ս Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջ 684:

⁷ Տե՛ս Report of the Committee to Study and to Report on the Best Practical Means of Cutting off the Defective Germ-Plasm in the American Population I. The scope of the committee's work, by Harry H. Laughlin, Secretary of the Committee (1914). New York, էջ 15:

⁸ Տե՛ս Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press, էջեր 30-31:

ների պատճառով⁹: Մինչ 1920 թվականը ԱՄՆ նահանգների կեսն ընդունել էր եվգենիկայի վերաբերյալ օրենքներ (օրենքներն առավելապես ամրագրում էին հոգեկան խանգարումներ ունեցող անձանց և հանցագործների ստերիլիզացիայի պահանջներ): ԱՄՆ-ում 1907-1961 թվականների ընթացքում մոտ 62.000 մարդ հարկադրաբար ստերիլիզացվել է¹⁰: Մեծ Բրիտանիայի ներքին գործերի նախարարի պաշտոնում պաշտոնավարելու տարիներին (1910 թվականի փետրվարից մինչ 1911 թվականի հոկտեմբերը) Ուինսթոն Չերչիլը կողմ է արտահայտվել ներկայումս որպես «մտավոր հետամնացություն ունեցող» գնահատվող անձանց մեկուսացմանը, սեգրեգացիային և ստերիլիզացիային¹¹:

Եվգենիկական շարժումը տարածվել է նաև Լատինական Ամերիկայում¹², Չինաստանում և Ճապոնիայում¹³, ինչպես նաև Սերբիայի, Խորվաթիայի և Սլովենիայի Թագավորություններում¹⁴:

Նացիստական Գերմանիայում Հիտլերը, հիմք ընդունելով եվգենիկայի վերաբերյալ ԱՄՆ-ում ընդունված օրենքները, հետևողականորեն նպաստել է Գերմանիայում նման օրենքների ընդունմանը՝ դրանք դիտարկելով որպես ընդունելի միջոցներ, որոնք Գերմանիայում ևս պետք է կիրառվեն¹⁵: Գերմանիայում «Ժառանգական հիվանդությունների տարածումը կանխելու մասին» օրենքն ընդունվել է 1933 թվականին: Նշված օրենքում, որպես ժառանգական հիվանդությունների հնարավոր տարածումը կանխելու միջոց, նշվում էր հարկադիր ստերիլիզացիան: Օրենքում անորոշ կերպով առանձնացված էին ժառանգական հիվանդություններով տառապող անձանց ինը խմբեր¹⁶: Սույն օրենքի հիման վրա Գերմանիայում մինչ 1939 թվականը մոտ 350.000 մարդ է հարկադրաբար ստերիլիզացիայի ենթարկվել¹⁷:

⁹ St'u Hyatt, Stephanie (1998). A Shared History of Shame: Sweden's Four-Decade Policy of Forced Sterilization and the Eugenics Movement in the United States. *Indiana International & Comparative Law Review*. 8(2), էջեր 476-477:

¹⁰ St'u Kluchin, Rebecca M. (2009) *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980, USA: Rutgers University Press*, էջ 17:

¹¹ St'u Gilbert, Sir Martin. Churchill and Eugenics. International Churchill Society: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/churchill-and-eugenics-1/>

¹² Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press.

¹³ St'u Chung, Yuehsen Juliette (2014). Better Science and Better Race?: Social Darwinism and Chinese Eugenics. *Isis*. 105 (4), էջեր 799-800:

¹⁴ St'u Kuhar, Martin (2017). “From an Impure Source, All Is Impure”: The Rise and Fall of Andrija Stampar’s Public Health Eugenics in Yugoslavia. *Social History of Medicine*. 30 (1), էջեր 92-113:

¹⁵ St'u Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Translated in to English by James Murphy (1939), էջ 361: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://greatwar.nl/books/meinkampf/meinkampf.pdf>

¹⁶ St'u Law for the Prevention of Offspring with Hereditary Diseases (July 14, 1933). *German History in Documents and Images*. Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English30.pdf>

¹⁷ St'u Mifiler-Hill, Benno (1992). Genetic Inequality and Social Injustice: A Lesson from History. In BBV Foundation (Ed.) pp. 357-364. *Human Genome Project: Ethics*. Madrid, Bilbao: Thyssen-Bornemisza Collection, էջ 360:

Եվգենիկայի վերաբերյալ վերոշարադրյալ ընկալումները հիմք հանդիսացան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում իրականացված ցեղասպանության, ինչը հանգեցրեց նրան, որ պատերազմից հետո եվգենիկական շարժումն սկսեց անկում ապրել (թեև վիճահարույց օրենքները դեռ որոշ ժամանակ շարունակեցին ուժի մեջ մնալ Շվեդիայում և ԱՄՆ-ում):

Ժամանակակից գիտությունը, սակայն, նոր բացահայտումներ ունի բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների, գենետիկ թեստավորման, գենետիկ մոդիֆիկացիաների, կրոնավորման և բազմաթիվ այլ հարցերի վերաբերյալ, ուստի եվգենիկան կրկին արդի քննարկման թեմա է, կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ արդիականացել է «նոր» եվգենիկայի (եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների) ձևավորման հարցը: Այս համատեքստում եվգենիկայի վերաբերյալ մոտեցումները մասնագիտական գրականության մեջ քննարկումների ու բանավեճի առարկա են. որոշ աղբյուրներում եվգենիկան մեկնաբանվում է որպես վերարտադրողականությունն օգտագործելու միջոցով այնպիսի մարդկանց սաղմնավորմանն ուղղված քայլեր, որոնք օժտված են առաջընթացի համար անհրաժեշտ որակներով¹⁸: Այլ աղբյուրներում եվգենիկան մեկնաբանվում է որպես պրակտիկա, որի նպատակն է բարելավել մարդկային կյանքը՝ ծնվող կամ վերարտադրվող անձանց նկատմամբ ժառանգականության հիման վրա վերահսկողություն իրականացնելու միջոցով¹⁹: Եվգենիկան ընկալվում է նաև որպես սոցիալական շարժում, որի նպատակն է ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման միջոցով բարելավել «մարդ» տեսակը²⁰:

Եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» և «նոր» ընկալումների միջև առկա տարբերություններից մեկն այն է, որ «նոր» եվգենիկայում բացակայում է կազմակերպված հարկադրանքը²¹: Բացի այդ, եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումը զերծ է «հին» եվգենիկայում առկա՝ կոնկրետ գեների անընդունելիությունը դրանք կրող անձանց բարոյական արժեքների հետ նույնացնելու արատավոր պրակտիկայից²², ինչպես նաև այն ընկալումից, որ, օրինակ, մարդու բոլոր առանձնահատկությունները որոշվում են բացառապես գեներով²³:

Մասնագիտական գրականության մեջ լայնորեն քննադատվում է եվգենի-

¹⁸ St' u Anomaly, Jonathan (2018). Defending eugenics, From cryptic choice to conscious selection. *Monash Bioethics Review*. 35 (1-4), էջ 24:

¹⁹ St' u Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջ 3:

²⁰ St' u Harding John R. Jr. (1991). Beyond Abortion: Human Genetics and the New Eugenics. *Pepperdine Law Review*. 18 (3), էջ 447:

²¹ St' u Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3), էջ 243:

²² St' u Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջ 684:

²³ St' u Ekberg, Merryn (2007). The Old Eugenics and the New Genetics Compared. *Social History of Medicine*. 20 (3), էջ 590:

կայի վերաբերյալ «հին» մոտեցումը և ընդգծվում է, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» մոտեցումը հիմնված է կամքի ազատության վրա: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, հեղինակները նշում են, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» մոտեցման որոշ տարրեր, օրինակ՝ բնակչության որակի բարելավման ձգտումը, ինչպես նաև խտրականության որոշ դրսևորումներ, շարունակում են գոյություն ունենալ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումներում:

Մենք համամիտ ենք այն հեղինակների հետ, որոնք գտնում են, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալման որոշ դրսևորումների առկայության կամ բացակայության վերաբերյալ քննարկումները որևէ կերպ օգտակար չեն գենետիկայի ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունքում ծագող էթիկական և իրավական խնդիրների լուծման համար²⁴, սակայն կարծում ենք՝ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալման որոշ դրսևորումների շեշտադրումն օգտակար է վիճահարույց տեխնոլոգիաների վրա հատուկ ուշադրություն հրավիրելու տեսանկյունից և կարող է հակակշռող դերակատարում ունենալ նոր տեխնոլոգիաների կիրառման նկատմամբ չկշռադատված ազատական մոտեցումները զսպելու համար:

Ինչպես նշվեց վերևում, «նոր» եվգենիկայի վերաբերյալ ազատական մոտեցումների հիմնական փաստարկները խարսխված են կամքի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության երկտեղի վրա²⁵: Ի պաշտպանություն ազատական մոտեցման՝ մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ գենետիկ մոդիֆիկացիաներն անհրաժեշտ են «մարդ» տեսակի պահպանության համար, քանի որ ժամանակակից բժշկական միջամտությունները մարդու վրա էվոլյուցիոն ազդեցություն են ունենում, իսկ ավելի կոնկրետ՝ հանգեցնում են «սպեվոզգենիկացիայի», ինչը ենթադրում է ԴՆԹ բազային գույգի մուտացիաների կուտակում կողմնորոգ գեոմում, ինչի արդյունքում այն կարող է դառնալ ոչ ֆունկցիոնալ: Օրինակ՝ սննդարտադրության ժամանակակից տեխնոլոգիաների և տարբեր արհեստական սննդային հավելումների պատճառով թուլացել են պոտենցիալ թունավոր սննդի հայտնաբերման համար պատասխանատու համային ռեցեպտորների գենային կոդերը, կամ տեսալսողական բժշկական սարքավորումների զարգացմանը և դրանց կիրառմանը զուգընթաց՝ ավելանում են դրանք կիրառող անձինք, ինչը կարող է հանգեցնել տեսալսողական օրգանների սրության համար պատասխանատու գենային կոդերի դեգրադացիային և այլն²⁶:

Անդրադառնալով եվգենիկայի վերաբերյալ տարբեր ընկալումներին, «հին» և «նոր» եվգենիկաների տարբերություններին՝ հարկ է նշել, որ եվգենիկայի վե-

²⁴ St' u Cavaliere, Giulia (2018). Looking into the shadow: the eugenics argument in debates on reproductive technologies and practices. *Monash Bioethics Review*. 36 (1-4), էջեր 17-18:

²⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Robertson, John A. (1994). *Children of Choice: Freedom and the New Reproductive Technologies*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press:

²⁶ St' u Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջեր 676-677:

րաբերյալ «նոր» ընկալումների համատեքստում հստակեցված չէ, թե ինչն է դիտարկվում որպես «ավելի լավ», ինչն է «մարդկության առաջընթացի համար անհրաժեշտ», կամ որն է այն արարքը, որը հակասում է պաշտպանության ենթակա հիմնարար արժեքներին: Օրինակ. կան արարքներ, որոնք ներկայումս ընդունելի են համարվում և տեղավորվում են եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների մեջ, օրինակ՝ պտղի գենետիկ թեստավորումից հետո հղի կինը տեղեկացվում է, որ պտղի մոտ առկա է գենետիկ ծանր հիվանդություն և նշվում է, որ նման դեպքերում սովորաբար ցուցվում է արքուն: Մեկ այլ օրինակ՝ բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների ժամանակ, որպես կանոն, մի քանի էմբրիոններ են ստեղծվում, և կնոջ արգանդում տեղադրվում են լավագույն որակներով օժտված էմբրիոնները (մնացած էմբրիոնները, կամ սառեցվում են, կամ, ոչնչացվում), որպեսզի միջամտությունն ավարտվի լավագույն արդյունքներով, և անհրաժեշտություն չառաջանա կրկնելու բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումը²⁷: Ուստի, մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների համատեքստում կարևոր է տարանջատել «անձի գենետիկ ինքնության բարելավումը» և «հիվանդությունների ու անոմալիաների վերացումը» այն դեպքերում, երբ դրա հնարավորությունն առկա է²⁸: Իհարկե, համաձայն ենք այն տեսաբանների հետ, ովքեր գտնում են, որ վերոշարադրյալ ձևակերպման մեջ ամրագրված առաջին չափորոշիչը խնդրահարույց է, և բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների ժամանակ էմբրիոնների՝ մի շարք չափանիշներով իրականացվող թեստավորումների (հասակ, ինտելեկտ և այլն) շրջանակը գնալով ընդլայնվում է, ինչն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է նրան, որ վերոնշյալ թեստավորումները որակվեն որպես ««մարդ» տեսակի բարելավում», «ոչ թերապևտիկ նպատակներով իրականացվող բարելավում» կամ «եվգենիկական ստեղծարարություն»²⁹: Երկրորդ չափորոշիչի հետ կապված, սակայն, կարծում ենք, որ այն անհրաժեշտ է, քանի որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների զարգացմանը խոչընդոտող տոտալ արգելքներն ի գործ չեն արդյունավետ կերպով հակակշռել զարգացող ժամանակակից տեխնոլոգիաները և, ընդհակառակը, նպաստում են ոլորտում «սև շուկաների» ու «սև խոռոչների» առաջացմանը. մարդն ու գիտությունը ձգտելու են առաջընթացի, ձևավորելու են նոր տեխնոլոգիաների կիրառման պահանջարկ՝ դրանով նպաստելով «սև շուկայի» զարգացմանը՝ բխող բոլոր, այդ թվում՝ հանցավոր հետևանքներով: Ուստի կար-

²⁷ St' u Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջեր 6-7:

²⁸ St' u Gaille, Marie and Viot, Ge'aldaine (2013). Prenatal diagnosis as a tool and support for eugenics: myth or reality in contemporary French society? *Medicine, Health Care and Philosophy* Volume 16 (1), էջ 85:

²⁹ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Persson Ingmar, Savulescu Julian (2019). The Duty to be Morally Enhanced. *Topoi*. 38(1), էջեր 7-14:

ծում ենք՝ բիոբժշկական տեխնոլոգիաների զարգացման արդի ժամանակաշրջանում ներպետական և միջազգային մակարդակներում պետք է հետևողականորեն ուրվագծվեն «թերապևտիկ» և «ոչ թերապևտիկ» նպատակներով իրականացվող միջամտությունների բարոյաէթիկական և իրավական, այդ թվում՝ քրեաիրավական սահմանները:

Եվգենիկայի վերաբերյալ ժամանակակից ընկալումներն ամրագրող միջազգային փաստաթղթերը

Եվգենիկայի հարցերի վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթերի մասին խոսելիս հարկ է նշել «Մարդու գենոմի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունված 1997 թվականին), «Բիոէթիկայի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունված 2005 թվականին), «Մարդու գենետիկ տվյալների մասին» միջազգային հռչակագիրը (ընդունված 2003 թվականին). վերջինս ամրագրում է գենետիկ թեստի հասկացությունը³⁰: Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել նաև, որ ՄԱԿ-ի շրջանակներում չի հաջողվել ընդունել մարդու վերարտադրողական կլոնավորումն իրավաբանորեն արգելող փաստաթուղթ, դրա փոխարեն, սակայն, 2005 թվականին ընդունվել է «Մարդու կլոնավորման մասին» հռչակագիրը³¹, որը, բացի այն, որ իրավաբանորեն պարտադիր բնույթ չունի, նաև հստակ չի արգելում ո՛չ վերարտադրողական, ո՛չ թերապևտիկ կլոնավորումը³²: Այլ խոսքով՝ վերոնշյալ փաստաթղթերը գործում են փափուկ իրավունքի տիրույթում. սահմանում են ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք, սակայն, ուղեկցվում են ենթադրությամբ այն մասին, որ հանդիսանում են այլ, ավելի կոնկրետ՝ սահմանափակող կամ արգելող կանոնների սահմանման հիմք: Հետևաբար, բաց է մնում այն հարցը, թե արդյոք պետությունները համաշխարհային (ունիվերսալ) մակարդակում երբևէ պատրաստ կլինե՞ն ամրագրել առավել կոնկրետ՝ սահմանափակող կամ արգելող կանոններ: Այս առումով որոշակի առաջընթաց առկա է Եվրոպայում: Եվգենիկական պրակտիկաների արգելքն առաջին անգամ ամրագրվել է «Հիմնարար

³⁰ Տե՛ս UNESCO (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Right; UNESCO (1997). Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights; UNESCO (2003). International Declaration on Human Genetic Data.

³¹ Տե՛ս United Nations (2005). Declaration on Human Cloning. A/RES/59/280.

³² Երկրները, որոնք կողմ են կլոնավորման բացարձակ արգելքին, սկզբունքորեն կարող են մեկնաբանել Հռչակագրի տեքստն այնպես, որ ստացվի, թե արգելվում են կլոնավորման բոլոր ձևերը, մինչդեռ մյուս կողմից, այն երկրները, որոնք կողմ են միայն վերարտադրողական կլոնավորման արգելքին, կարող են մեկնաբանել Հռչակագրի տեքստն այնպես, որ ստացվի, թե արգելված են միայն այն կլոնավորման գործընթացները, որոնք հակասում են արժանապատվությանը կամ հանդիսանում են վերարտադրողական կլոնավորում. Հռչակագիրը չի սահմանում ո՛չ «կլոնավորում», ո՛չ «մարդ արարած» հասկացությունները: Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Clados, Mirjam Sophia (2012). Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität. München, էջ 91:

իրավունքների մասին» ԵՄ խարտիայում, մասնավորապես, դրա 3-րդ հոդվածի 2-րդ պարագրաֆում, որի համաձայն՝ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում պետք է պահպանվեն եվգենիկական այն պրակտիկաների կիրառման արգելքները, որոնք ուղղված են, մասնավորապես, մարդկանց սելեկցիային: Նշված կարգավորումն առաջին հայացքից անորոշ է թվում, հատկապես, եթե արգելքի միակ չափանիշը մարդկանց սելեկցիան է, բացի այդ, ձևակերպման մեջ օգտագործվում է «մասնավորապես» բառը, ինչից բխում է, որ կան եվգենիկական պրակտիկաներ, որոնք ուղղված չեն մարդկանց սելեկցիային: Ավելին, պարզ չէ, թե ինչ է ենթադրվում «եվգենիկական պրակտիկաներ» ձևակերպման տակ, քանի որ բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորման ժամանակ էմբրիոնների և ֆետուսների ընտրությունը ևս կարող է դիտարկվել որպես եվգենիկական պրակտիկա:

Եվգենիկական պրակտիկաների՝ ԵՄ խարտիայում ամրագրված արգելքը բխում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ Հռոմի միջազգային քրեական դատարանի ստատուտի 7-րդ հոդվածի 1-ին պարագրաֆի (g) ենթակետի ձևակերպումից: ԵՄ խարտիայի հիմնադիրները վերոնշյալ արգելքն ամրագրելիս հիմնվել են եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» մտտեցումների վրա, քանի որ եվգենիկական պրակտիկաների և հատկապես մարդկանց սելեկցիային ուղղված պրակտիկաների արգելքը պայմանավորված է նրանով, որ «հնարավոր են իրավիճակներ, երբ կազմակերպվեն և իրականացվեն սելեկցիոն ծրագրեր, այդ թվում՝ ստերիլիզացիա, հարկադիր հղիություն, հարկադիր էթնիկ ամուսնություններ, որոնք բոլորը, Հռոմի միջազգային քրեական դատարանի ստատուտի համաձայն, հանդիսանում են միջազգային հանցագործություններ³³: Հետևաբար, ԵՄ խարտիայում ամրագրված եվգենիկական պրակտիկաների արգելքը ենթադրում է, որ պետության մակարդակում պետք է ներդրվեն արգելքի իրականացման համար անհրաժեշտ հիմքեր, կիրառվեն հարկադրանքի միջոցներ:

Եվգենիկական պրակտիկաները ժամանակակից գենետիկայի լույսի ներքո այլ իմաստ ունեն, որը տարբերվում է պետությունների կողմից նախկինում իրականացված հարկադրական ծրագրերից: Ի լրումն, հարկ է նշել նաև, որ ԵՄ խարտիայի վերոնշյալ դրույթը կոչված է բիոբժշկության ոլորտում պաշտպանելու մարդու արժանապատվությունը, իսկ ինչ վերաբերում է եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալումներին (սելեկցիոն հարկադիր ծրագրեր և այլն), ապա դրանք պետք է իրավական գնահատականի արժանանան խոշտանգումների արգելքի համատեքստում³⁴:

Եվգենիկական պրակտիկաների արգելքն ուղղակիորեն երաշխավորված չէ

³³ St' u European Union (2007). Explanations Relating to the Charter of Fundamental Rights. Official Journal of the European Union. 303/17. 14.12.2007.

³⁴ St' u Đukanović, Andela (2015). Evropski standardi u oblasti biomedicine-pravo na integritet ličnosti. doktorska disertacija. Beograd, էջեր 295-296:

նաև «Կենսաբանության և բժշկության նվաճումների կիրառման առնչությամբ մարդու իրավունքների և արժանապատվության պաշտպանության մասին, մարդու իրավունքների և կենսաբժշկության մասին» եվրոպական կոնվենցիայով (այսուհետ նաև՝ «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիա)³⁵: Եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումներն առաջին հերթին կապված են վերոնշյալ կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածում ամրագրված արգելքի հետ, որի համաձայն՝ «Մարդու գենոմի փոփոխությանն ուղղված միջամտություն կարող է իրականացվել միայն կանխարգելման, ախտորոշման կամ թերապևտիկ նպատակներով և միայն այն դեպքում, եթե այն նպատակ չունի որևէ փոփոխության ենթարկել տվյալ մարդու ժառանգների գենոմը»: Այս կարգավորման նպատակն է բացառել «որոշակի հատկանիշներով և որակներով օժտված անձանց կամ անձանց խմբերի ստեղծման նպատակով իրականացվող մարդկային գենոմի դիտավորյալ մոդիֆիկացիաները»³⁶: Մյուս կողմից՝ «Մարդու գենոմի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագրի 5-րդ հոդվածը հնարավորություն է վերապահում իրականացնելու այնպիսի հետազոտություններ, միջամտություններ կամ ախտորոշումներ, որոնք ազդում են անձի գենոմի վրա՝ պայմանով, որ նախքան վերոնշյալ հետազոտությունները, միջամտությունները կամ ախտորոշումները, իրականացվել է ռիսկերի և ակնկալվող դրական արդյունքների մանրամասն գնահատում: Ժառանգական գենետիկ մոդիֆիկացիաները դեռևս փորձարկվում են կենդանիների վրա, և գիտությունը պատրաստ չէ մարդկանց նկատմամբ գենետիկ ինժեներիայի տեխնոլոգիաների լայնածավալ կիրառման³⁷: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, CRISPR տեխնոլոգիաների միջոցով մարդկանց նկատմամբ գենետիկ մոդիֆիկացիաներ իրականացնելու վերաբերյալ առաջարկները մեծ աղմուկ են բարձացրել գիտական հանրության շրջանում: Այն բանից հետո, երբ չինացի գիտնականները հայտարարեցին, որ հաջողությամբ նման փոփոխություն են իրականացրել զույգ էմբրիոնների նկատմամբ, որպեսզի վերջիններս ՄԻԱՎ-ի նկատմամբ իմունիտետ ձեռք բերեն, գիտնականներն սկսեցին պահանջել զուրպալ մորատորիում մարդու գենների «խմբագրման» նկատմամբ, քանի որ նման «խմբագրումները» կարող են փոխանցվել հաջորդ սերունդներին³⁸:

³⁵ Կոնվենցիան Հայաստանի կողմից չի վավերացվել, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>

³⁶ St'eu Council of Europe (1997). Explanatory Report to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being regarding the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine – Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine. DIR/JUR (97) 5. Strasbourg. պարագրաֆ 89:

³⁷ St'eu Powell, Russell (2015). In Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome. Journal of Medicine and Philosophy. 40(6), էջ 670:

³⁸ St'eu Kuchler, Hannah (13 March 2019). Scientists plead for moratorium after designer babies outcry, Developers of Crispr technique for genome editing also call for halt to experiments on hereditary genes. Financial Times. Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.ft.com/content/468a1f16-45c9-11e9-a965-23d669740bfb>

Միտոքոնդրիալ հիվանդությունների դեպքում միտոքոնդրիալ տեղափոխումների տեխնիկայի կիրառումը ևս վիճելի է, քանի որ ենթադրում է *in vitro* բեղմնավորումներ, որոնց դեպքում սաղմի միտոքոնդրիալ ԴՆԹ-ն վերցվում է երրորդ անձից: Գիտնականների շրջանում միասնական մոտեցում չկա այն հարցի վերաբերյալ, թե արդյո՞ք այս տեխնիկան սաղմի գենի մոդիֆիկացիա է. որոշ գիտնականներ առաջարկում են այն դիտարկել որպես «որոշակի պայմաններում ժառանգվող գենային մոդիֆիկացիա»³⁹: Ներկայումս միայն Մեծ Բրիտանիայում է ուղղակիորեն թույլատրվում միտոքոնդրիալ տեղափոխման թերապիան, թեև այն իրականացվում է նաև Մեխիկոյում և Ուկրաինայում⁴⁰: Հարկ է նշել նաև, որ այս տեխնիկայի կիրառմամբ երեխա է ծնվել Հունաստանում՝ չնայած այն հանգամանքին, որ Հունաստանը վավերացրել է «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիան⁴¹:

«Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայից բացի, գենետիկ թեստավորման հետ կապված հարցերը միջազգային մակարդակում կարգավորում են «Մարդու գենետիկ տվյալների մասին» միջազգային հռչակագրով և «Առողջական նպատակներով գենետիկ թեստավորման մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությամբ: Նշված Արձանագրությունը վավերացվել է ԵԽ անդամ վեց պետությունների կողմից⁴²: Բացի այդ, հարկ է ընդգծել, որ Արձանագրությունը վերաբերելի չէ հետազոտական նպատակներով մարդու էմբրիոնների կամ ֆետուսների նկատմամբ իրականացվող գենետիկ թեստավորմանը⁴³, ինչը նշանակում է, որ այն չի կիրառվում նաև նախաիմպլանտացիոն կամ նախածննդյան գենետիկ ախտորոշումների նկատմամբ⁴⁴:

Եվգենիկայի ձևերից մեկի՝ կլոնավորման մասին խոսելիս անհրաժեշտ է նշել «Մարդու կլոնավորման արգելքի մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցի-

³⁹ St'u Newson, Ainsley J. and Wrigley, Anthony (2017). Is Mitochondrial Donation Germ-Line Gene Therapy? Classifications and Ethical Implications. *Bioethics*. 31(1), էջեր 66-67:

⁴⁰ St'u Ong, Sandy (June 2018). Singapore could become the second country to legalize mitochondrial replacement therapy, *Science*, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy> <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy>

⁴¹ St'u Gallagher, James (11 April 2019). “Three-person” baby boy born in Greece. *BBC News*. հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.bbc.com/news/health-47889387>

⁴² St'u Council of Europe (2019). Chart of signatures and ratifications of Treaty 203 Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, Status as of 14/06/2019. Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/203/signatures?p_auth=y4UdE2G5

⁴³ St'u Council of Europe (2008). Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. *European Treaty Series*. Strasbourg, հոդված 2:

⁴⁴ Հարկ է ընդգծել, որ Մարդու գենետիկ տվյալների մասին միջազգային հռչակագիրը ավելի լայն կիրառություն ունի, քան «Առողջական նպատակներով գենետիկ թեստավորման մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունը, երբ խոսքը վերաբերում է էմբրիոնների և ֆետուսների գենետիկ թեստավորմանը, տե՛ս Հռչակագրի 1-ին հոդվածը:

այի լրացուցիչ արձանագրության վերաբերյալ, որն արգելում է ցանկացած միջամտություն, որն ուղղված է կենդանի կամ մահացած մեկ այլ մարդու հետ գենետիկորեն նույնական մարդկանց ստեղծմանը: Մարդու արժանապատվության պաշտպանության համատեքստում՝ ԵՄ խարտիայի 3-րդ հոդվածի 2-րդ պարագրաֆում արգելվում է մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը:

Եվգենիկայի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության ներպետական կարգավորումները

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Մարդու վերարտադրողականության հետ կապված իրավունքները սահմանվում են «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» օրենքով»:

«Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում «եվգենիկա», «սելեկցիա (լավասերում)» եզրույթները չեն կիրառվում, դրա փոխարեն օրենքի 1-ին հոդվածում ամրագրված է, որ այն կարգավորում է մարդու վերարտադրողական առողջության պահպանման, վերարտադրողական իրավունքի ապահովման, վերարտադրողականության ոլորտում տեխնոլոգիաների կիրառման կարգի ու պայմանների, ինչպես նաև դրանց հետ կապված այլ հարաբերություններ: Բացի այդ, ուղղակիորեն չկիրառելով «եվգենիկա» եզրույթը՝ «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը հիմնված է եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» մոտեցումների վրա, որի առանցքը կամքի ազատությունն է: Այդ մասին է վկայում, օրինակ, օրենքի 4-րդ հոդվածը («Վերարտադրողականության հետ կապված մարդու իրավունքները»), 9-րդ հոդվածը («Կամավոր բժշկական ամլացումը»), 10-րդ հոդվածը («Հղիության արհեստական ընդհատումը (աբորտը)») և այլն: Հետևաբար, կարծում ենք՝ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի՝ մարդու նկատմամբ եվգենիկական փորձերի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածը մեկնաբանելիս հարկ է առաջնորդվել «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի եզրութաբանությամբ:

Ինչպես նշվեց վերևում, գործող և նախկին քրեական օրենսգրքերը որպես եվգենիկական փորձ են որակում մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված ցանկացած գործողություն: Մեջբերված կարգավորումը համընկնում է ԵՄ խարտիայում և վերևում վերլուծված մի շարք այլ միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված կարգավորումների հետս, սակայն, ՀՀ-ում թույլատրված վերարտադրողական տեխնոլոգիաների շրջանակի պարագայում կարծում ենք՝ կարգավորումը հստակեցման կարիք ունի: Մասնավորապես, «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրա-

պետության Սահմանադրությանը և օրենքներին, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան՝ յուրաքանչյուր ոք ունի կենսական անհրաժեշտության սեռական և վերարտադրողական հետևյալ իրավունքները. (...) օգտվել վերարտադրողականության նոր տեխնոլոգիաները, ներառյալ՝ պտղաբերության կարգավորման ապահով և արդյունավետ միջոցները և (կամ) մեթոդները, ինչպես նաև անպտղության բուժման համար կիրառվող վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաները»:

Օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասը ամրագրում է վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կոնկրետ տեսակներ և ընդգծում, որ դրանք կիրառվում են կառավարման լիազոր մարմնի հաստատած բժշկասոցիալական ցուցումների հիման վրա⁴⁵, իսկ վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման կարգը, մեթոդների տարատեսակներն ու բժշկական գործելակերպը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը (Օրենքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասեր):

«Վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման կարգը, մեթոդների տարատեսակներն ու բժշկական գործելակերպը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2013 թվականի մարտի 7-ի թիվ 214-Ն որոշման 37-րդ կետի 1-ին ենթակետի համաձայն՝ մինչև սաղմի (սաղմերի) տեղափոխումն արգանդի խոռոչ, ըստ բժշկական ցուցումների իրականացվում է **նախաինսյանտացիոն բժշկագենետիկ հետազոտություն և ախտորոշում** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.): Որոշման 38-րդ կետի 2-րդ ենթակետի համաձայն՝ հղիության արդյունավետ ելքերի ապահովման նպատակով թույլատրելի է արգանդի խոռոչում **3-ից ոչ ավելի** սաղմի/պտղի տեղադրումը՝ **բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ինսյանտացիայի հավանականությունը գնահատվել է ցածր** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.): Որոշման 51-րդ կետի համաձայն՝ բազմապտուղ (3 և ավելի) հղիության դեպքում հղիի դիմումի և իրազեկված գրավոր համաձայնության հիման վրա **կատարվում է զարգացող սաղմերի/պտուղների կրնատում (ռեդուկցիա) վիրահատական միջամտության միջոցով** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.)՝ կնոջ կողմից նշված քանակին համապատասխան, սակայն ոչ ավելի քան 3 սաղմ/պտուղ:

Մեջբերված կարգավորումների տառացի մեկնաբանությունից հետևում է,

⁴⁵ Տե՛ս «Անպտղության պատճառագիտության ախտորոշման, ինչպես նաև վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների շրջանակներում կիրառվելիք մեթոդի որոշման նպատակով իրականացվող համալիր հետազոտությունների ցանկը, վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նպատակով քաղաքացու կողմից ներկայացվող դիմումի ձևը հաստատելու և պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների (արհեստական սերմնավորման և բեղմնավորման) կիրառման բժշկական ցուցումների ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2015 թվականի հուլիսի 3-ի թիվ 39-Ն հրամանը:

որ վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման դեպքում մարդու սաղմի նախախմպլանտացիոն բժշկագենետիկ հետազոտության և ախտորոշման հիման վրա իրականացվում է սելեկցիոն գործընթաց, մասնավորապես՝ ընտրվում և արգանդում տեղադրվում են 3-ից ոչ ավելի սաղմ, բազմապտուղ հղիության դեպքում կատարվում է սաղմերի/պտուղների կրճատում: Ճիշտ է, «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման դեպքում ապագա երեխայի սեռի պլանավորման արգելք՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա է սեռի հետ կապված հիվանդության ժառանգման հավանականություն⁴⁶:

Վերոշարադրյալի հիման վրա, ինչպես նաև հաշվի առնելով եվգենիկայի վերաբերյալ նոր ընկալումների առանցքային ելակետերը, որոնք ներկայացված են սույն հոդվածում՝ կարծում ենք՝ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է հստակեցնել «թերապևտիկ» և «ոչ թերապևտիկ» նպատակներով իրականացվող սելեկտիվ միջամտությունների քրեականացման սահմանները: Այդ նպատակով *առաջարկում ենք* ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածի 1-ին մասը *շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ*. «Մարդու վերարտադրողական կրոնավորումը՝ մասհասցած կամ կենդանի մարդու՝ արհեստական ճանապարհով գենետիկորեն նմանատիպը ստեղծելուն ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելը կամ եվգենիկական փորձերը՝ մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված՝ մարդու կամ մարդկային սաղմի նկատմամբ ոչ թերապևտիկ նպատակներով ցանկացած գործողություն կատարելը՝ (...):»:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. «Անպտղության պատճառագիտության ախտորոշման, ինչպես նաև վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների շրջանակներում կիրառվելիք մեթոդի որոշման նպատակով իրականացվող համալիր հետազոտությունների ցանկը, վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նպատակով քաղաքացու կողմից ներկայացվող դիմումի ձևը հաստատելու և պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների (արհեստական սե-

⁴⁶ Արգելքը համահունչ է «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածին, որի համաձայն՝ «Արգելվում է օգտագործել վերարտադրողական օժանդակ բժշկական տեխնոլոգիաները երեխայի ապագա սեռն ընտրելու նպատակով, բացառությամբ սեռով պայմանավորված ժառանգական ծանր հիվանդությունից խուսափելու դեպքերի»:

րմնավորման և բեղմնավորման) կիրառման բժշկական ցուցումների ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2015 թվականի հուլիսի 3-ի թիվ 39-Ն հրաման:

The RA Minister of Health Order No. 39-N, dated 3 July 2015, “The list of complex research carried out for the purpose of diagnosis of the etiology of infertility, as well as the determination of the method to be used within the framework of assisted reproductive technologies, to approve the application form submitted by a citizen in order to receive medical care and service guaranteed by the state for free or on preferential terms with the use of assisted reproductive technologies and on defining the list of medical indications for the use of assisted reproductive technologies (artificial insemination and fertilization) guaranteed by the state for free or under preferential conditions.”

2. Council of Europe (2019). Chart of signatures and ratifications of Treaty 203 Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, Status as of 14/06/2019. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/203/signatures?p_auth=y4UdE2G5
3. UNESCO (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Right; UNESCO (1997). Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights; UNESCO (2003). International Declaration on Human Genetic Data.
4. United Nations (2005). Declaration on Human Cloning. A/RES/59/280.
5. Law for the Prevention of Offspring with Hereditary Diseases (July 14, 1933). German History in Documents and Images. Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English30.pdf>
6. Anomaly, Jonathan (2018). Defending eugenics, From cryptic choice to conscious selection. *Monash Bioethics Review*. 35 (1-4).
7. Council of Europe (1997). Explanatory Report to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being regarding the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine – Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine. DIR/JUR (97) 5. Strasbourg.
8. Council of Europe (2008). Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. European Treaty Series. Strasbourg.
9. Clados, Mirjam Sophia (2012). Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität. München.
10. Chung, Yuehtsen Juliette (2014). Better Science and Better Race?: Social Darwin-

- ism and Chinese Eugenics. *Isis*. 105 (4).
11. Cavaliere, Giulia (2018). Looking into the shadow: the eugenics argument in debates on reproductive technologies and practices. *Monash Bioethics Review*. 36 (1-4).
 12. Đukanović, Anđela (2015). European standards in the field of biomedicine - the right to personal integrity. doctoral dissertation. Belgrade.
 13. Đukanović, Anđela (2015). Evropski standardi u oblasti biomedicine-pravo na integritet ličnosti. doktorska disertacija. Beograd.
 14. European Union (2007). Explanations Relating to the Charter of Fundamental Rights. Official Journal of the European Union. 303/17. 14.12.2007.
 15. Ekberg, Merryn (2007). The Old Eugenics and the New Genetics Compared. *Social History of Medicine*. 20 (3).
 16. Gallagher, James (11 April 2019). "Three-person" baby boy born in Greece. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/health-47889387>
 17. Gilbert, Sir Martin. Churchill and Eugenics. International Churchill Society: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/churchill-and-eugenics-1/>
 18. Gaille, Marie and Viot, Ge'raldine (2013). Prenatal diagnosis as a tool and support for eugenics: myth or reality in contemporary French society? *Medicine, Health Care and Philosophy* Volume 16 (1).
 19. Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Translated in to English by James Murphy (1939). <https://greatwar.nl/books/meinkampf/meinkampf.pdf>
 20. Harding John R. Jr. (1991). Beyond Abortion: Human Genetics and the New Eugenics. *Pepperdine Law Review*. 18 (3).
 21. Hyatt, Stephanie (1998). A Shared History of Shame: Sweden's Four-Decade Policy of Forced Sterilization and the Eugenics Movement in the United States. *Indiana International & Comparative Law Review*. 8(2).
 22. Kuhar, Martin (2017). "From an Impure Source, All Is Impure": The Rise and Fall of Andrija Stampar's Public Health Eugenics in Yugoslavia. *Social History of Medicine*. 30 (1).
 23. Kluchin, Rebecca M. (2009) *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980*, USA: Rutgers University Press.
 24. Kuchler, Hannah (13 March 2019). Scientists plead for moratorium after designer babies outcry, Developers of Crispr technique for genome editing also call for halt to experiments on hereditary genes. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/468a1f16-45c9-11e9-a965-23d669740bfb>
 25. Miffler-Hill, Benno (1992). Genetic Inequality and Social Injustice: A Lesson from History. In *BBV Foundation (Ed.) pp. 357-364. Human Genome Project: Ethics*. Madrid, Bilbao: Thyssen-Bornemisza Collection.

26. Newson, Ainsley J. and Wrigley, Anthony (2017). Is Mitochondrial Donation Germ-Line Gene Therapy? Classifications and Ethical Implications. *Bioethics*. 31(1).
27. Ong, Sandy (June 2018). Singapore could become the second country to legalize mitochondrial replacement therapy, *Science*. <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy>
28. Persson Ingmar, Savulescu Julian (2019). The Duty to be Morally Enhanced. *Topoi*. 38(1).
29. Powell, Russell (2015). In Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6).
30. Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3).
31. Report of the Committee to Study and to Report on the Best Practical Means of Cutting off the Defective Germ-Plasm in the American Population I. The scope of the committee's work, by Harry H. Laughlin, Secretary of the Committee (1914). New York.
32. Robertson, John A. (1994). *Children of Choice: Freedom and the New Reproductive Technologies*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
33. Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1).
34. Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press.
35. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>
36. <https://www.e-draft.am/projects/322>
37. <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,995465,00.html>

Anna Vardapetyan

*Prosecutor General of the Republic of Armenia,
Associate Professor at the Chair of Criminal Law
of Yerevan State University,
Ph.D. in Law*

CRIMINALIZATION OF EUGENICS EXPERIMENTS IN MODERN PERIOD OF DEVELOPMENT OF THE BIOMEDICAL TECHNOLOGIES⁴⁷

Abstract

The article refers to analysis of the articles of the former and current Criminal Codes of the Republic of Armenia criminalizing eugenic experiments, i.e. acts aimed at selection of human. It refers also to analysis of historical developments of “eugenics”, contradictory approaches to “eugenics” in different periods of time, as well as the international treaties and internal regulations of the Republic of Armenia on eugenics.

Technological development in the field of genetics led to the creation of the notion of the new eugenics, which aroused numerous discussions, primarily regarding the continuity or discontinuity of the new eugenics with the old eugenics. Establishing the differences or similarities with the old eugenics and different definitions of the new eugenics, do not provide a clear roadmap about what behaviors are contrary to the basic values, which should be protected at state level. Based on research done within the scopes of this article, the author suggests amendment to the Article 186 of the Criminal Code of the RA.

Keywords: eugenics; positive and negative eugenics; embryo; fetus; cloning; sterilization; selection; genome; biomedicine; international documents on eugenics; reproduction.

⁴⁷ The article was presented on 01.06.2023 and was reviewed on 09.06.2023

Анна Вардапетян

*Генеральный прокурор Республики Армения,
Доцент кафедры уголовного права
Ереванского государственного университета,
кандидат юридических наук*

КРИМИНАЛИЗАЦИЯ ЕВГЕНИЧЕСКИХ ОПЫТОВ НАД ЧЕЛОВЕКОМ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРИОДЕ РАЗВИТИЯ БИОМЕДИЦИНСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ⁴⁸

Абстракт

Данная статья посвящена анализу норм действующего и утратившего силу уголовных кодексов РА, криминализирующих деяния, связанные с евгеническими опытами, т.е. деяниями, направленными на селекцию человека. В статье проанализированы историческое развитие евгеники, противоречивые подходы к евгенике в разные периоды времени, а также международные договоры по вопросам евгеники и внутригосударственное законодательство Республики Армения по данному вопросу.

Технологическое развитие в области генетики привело к созданию понятия новой евгеники, которое вызвало многочисленные дискуссии, связанные, в основном, с преемственностью старой евгеники. Установление различий или сходств со старой евгеникой и различных определений новой евгеники не дает четкого представления о том, какое поведение противоречит основным ценностям, которые следует защищать на государственном уровне. На основании исследования, проведенного в рамках данной статьи, автор предлагает внести поправки в статью 186 уголовного кодекса РА.

Ключевые слова: евгеника; позитивная и негативная евгеника; эмбрион; фетус; клонирование; стерилизация; селекция; геном; биомедицина; международные документы о евгенике; репродукция.

⁴⁸ Статья была представлена 01.06.2023 и прошла рецензирование 09.06.2023.